

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ. АНОТАЦІЇ

Сергій Павленко

ПОРТРЕТИ МАЗЕПИ: У ПОШУКАХ ІСТИНИ

Особі Івана Мазепи присвячено тисячі студій, які нині вже дають більш-менш повне уявлення про його життя та справи. Разом з тим і досі дослідники дискутують над тим, яким же на вигляд був сам гетьман, де справжній його портрет. Відповіді на ці питання

Портрет І.Мазепи із зібрання Бутовича

намагалися знайти упорядник книги «Гетьман Іван Мазепа. Погляд крізь століття» В. Недяк (Київ: Емма, 2003. - 64 с.) та автори розвідки «Мазепа. Дослідження портретів гетьмана» Л.Шендрік та О. Янович (Полтава: Верстка, 2004. - 72 с.). Перше видання є фактичним каталогом історико-мистецької виставки, яка відбулась у Львові. Воно дає уявлення практично про всі знані портрети І.Мазепи. Щоправда, упорядник справедливо поставив під більшістю зображень гетьмана знак запитання. Адже справді - здебільшого маємо різні обличчя, туманну історію їх малювання (царський режим доклав чимало зусиль, аби знищити образ свого противника). Але це видання саме і цінне тим, що воно акумулює у собі усе пов'язане з І.Мазепою, дає можливість розглянути гравюри, кольорові портрети разом, порівняти, зіставити їх.

Робота Л.Шендрік та О.Янович викликає повагу спробою почати дослідження портретів І.Мазепи зі свідчень сучасників про особу гетьмана. За споминами чужинців дослідники склали такий його словесний портрет:

«1. Середнього росту, стрункий, стан тонкий. 2.Руки тонкі, довгі, білі. 3.Горда голова з білими пуклями (на голові повно кучерів або польських кіс). 4.Обличчя блідаве, ніби з слонової кісті. 5.Гладке високе чоло. 6.Очі темні, глибокі, блискучі, пронизливі, швидкі, жваві. 7. Погляд гордий, суворий, вдумливий. 8.Уста вузькі, тонкі. 9.Вуса на польську моду: довгі, обвислі». На основі цих орієнтирів автори визначають найдостовірніші портрети Мазепи: лаврський, з літопису С.Величка, з Московського історичного музею, з картинної галереї м.Грінгольма, І.Мігури, Д.Галяховського, з журналу «Европеїше Фама» та інші. Відзначаючи цінність багатьох зауважень, оцінок, спостережень та узагальнень у розвідці, мусимо зазначити, що вона, на жаль, не опирається на деякі серйозні дослідження у цьому плані попередників. Маємо на увазі, зокрема, працю В. Січинського «Гравюри Мазепи», надруковані у збірнику «Мазепа» (Варшава, 1938. -Т.І. -С.134 -161), та статтю К. Широцького «Mazepa aetat 70»-Норблена» (журнал «Сяйво»

за 1913 р., №№10-12. -С.245-247).

Останню статтю варто було б проштудіювати багатьом укладачам «Історій України», оскільки тут аналізується портрет польського єврея-орендаря Мазепи, виконаний французьким художником Жаном П'єром Норбленом. Це зображення і досі мандрує з одного поважного видання у інше як образ гетьмана І.Мазепи. Прикро, але Л.Шендрик та О.Янович, не знаючи про студію К.Широцького, не ставлять під сумнів згаданий портрет. Вони навіть зазначають: «Своєрідність образу Мазепи за Норбленом приваблювала митців, які виконували копії з цього портрета в різний час. Зокрема в експозиції музею історії Полтавської битви розміщено горельєф із зображенням Мазепи, виконаний за гравюрою Норблена полтавським скульптором, заслуженим художником України В.Білоусом. Майстерно передавши риси обличчя Мазепи, Білоус надав образу величності і мудрості».

*Портрет
єврея-орендаря
Мазепи*

Звертаємо увагу дослідників і на розвідку «Загадки портрети» Д.Сапожникова («Киевская старина, 1884. -VIII. -С.732 -742), який на основі документів оповідає про те, як у 1738 р. на Чернігівщині проводилось розслідування щодо зображення Мазепи на іконі Успіння Пресвятої Богородиці з Кам'янського монастиря, фундатором якого був гетьман. Допитані були як свідки генеральний підскарбій Андрій Маркович, генеральний військовий суддя Михайло Забіла, генеральний осавул Федір Лисенко, які показали, що «изменник Мазепа волосом рудяв (мабуть, в оригіналі русяв, бо таку деталь відзначили б чужинці. -Авт.), долголик и с бородою». Сенат після великого розслідування визнав, що на іконі був зображений гетьман. Продовжуватим виглядало його обличчя і на барельєфному портреті на дзвоні, вилитому Карпом Балашевичем у 1699 р. Людвисар зобразив І.Мазепу з борідкою. Намалював його з нею і С.Величко.

Разом з тим на деяких гравюрах, зокрема Д.Галяховського, її нема. Пояснення тому просте: після першої поїздки у 1697-1698 у європейські країни Петро I наказав найближчим вельможам збрити бороди. У наступні роки уведено обмеження щодо їх носіння. Тож у 1700 - 1708 рр. гетьман, очевидно, змушений був підкоритися офіційній царській «моді». Після відходу від Петра I І.Мазепа знову відпустив бороду.

Л.Шендрик та О.Янович відкидають як недостовірний портрет гетьмана із зібрання Бутовича (Національний музей історії України). Мовляв, зображуваний має «повне, м'ясисте обличчя, маленькі вуста, невизначні очі». Проте ми б не робили такі категоричні висновки щодо цього портрета. По-перше, його автор детально вписав орден Андрія Первозванного, Андріївську стрічку, герб Мазепи з літерами «І.М.Г.В.Е.Ц.П.В.З» («Іван Мазепа, гетман Войска его царского пресветлого величества Запорозкого»). Ці деталі важко було б вигадати, якби якийсь народний художник фантазував. Зазначимо, що існує кілька копій цього портрета. Наприклад, у збірнику «Мазепа» (К.:Мистецтво, 1993) зображення має деякі відмінності орден, герб - без літер. Як нам видається, художники-копіює все ж таки не вигадували, а мали за зразок якийсь старе достовірне малювання. Коли І.Мазепа 8 лютого 1700 р. отримав орден Андрія Первозванного, йому було ще 60 років. Отже, міг виглядати ще не таким аскетичним, як через 8-9 років (час шведських свідчень). Обличчя гетьмана на згаданому портреті видовжене, має деяку схожість з рисами обличчя генерала Еріха Дальберга (на це вказували шведські воїни).

Портрет І.Мазепи із замку Гріпсгольм (Швеція), вміщений на обкладинці книжки, при демонструванні у Львові прокоментований польськими істориками як одне із зображень представника роду Сапег. Чи справді це так, важко сказати: адже поки що зіставлення портретів, їх порівняння не маємо.

Таким чином, великим позитивом є поява згадуваних вище книг, які попри їх не завжди виважені присуди все ж таки дають привід, основу для подальшого пошуку, дискусії. Сподіваємося, незабаром матимемо студію-продовження, яка аргументовано дасть відповідь, який же насправді вигляд мав І.Мазепа.